

- гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта: навуковы зборнік / БДУ; пад агульн. рэд. М. Хаўстовіча. — Вып. 8. — Мінск, 2007. — С. 33–41.
7. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Latinitas у гісторыі беларускай культуры: духоўны скарб продкаў, шлях для нашчадкаў / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. — 2009. — № 2. — С. 70–75.
 8. Саверчанка, І. В. Старажытная паэзія Беларусі: XVI — першая палова XVII ст. / І. В. Саверчанка. — Мінск: Навука і тэхніка, 1992. — 270 с.
 9. Epitalamia antyczne czyli antyczne pieśni weselne / M. Brożek, J. Danielewicz; pod red. J. Danielewicza. — Warszawa: PWN, 1999. — 197 s.
 10. Jarczykowa, M. Obraz zaślubin Radziwiłłów birżańskich w piśmiennictwie okolicznościowym i w korespondencji z pierwszej połowy XVII wieku / M. Jarczykowa // Sarmackie theatrum: materiały z konferencji naukowej, Katowice, 9–11 gr. 1998 r. / Uniwersytet Śląski w Katowicach; pod red. R. Ociecek [i in.]. — Katowice, 2001. — S. 151–162.
 11. Kotarski, E. Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku / E. Kotarski. — Gdańsk: Instytut Bałtycki, 1993. — 434 s.
 12. Kotarski, E. Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku / E. Kotarski. — Gdańsk: Uniwersytet Gdański, 1997. — 429 s.
 13. Malinowska, J. Twórczość poetycka Piotra Roizjusza / J. Malinowska. — Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2001. — 206 s.
 14. Mroczek, K. Epitalamium staropolskie: między tradycją literacką a obrzędem weselnym / K. Mroczek. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. — 170 s.
 15. Stuchlik-Surowiak, B. Barokowe epitalamium śląskie: kobieta, małżeństwo, rodzina / B. Stuchlik-Surowiak. — Katowice: «Śląsk», 2007. — 233 s.
 16. Szesnastowieczne epitalamia łacińskie w Polsce / M. Brożek, J. Niedźwiedz; pod red. J. Niedźwiedzia. — Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999. — 539 s.
 17. Ślękowa, L. Muza domowa. Okolicznościowa poezja rodzinna czasów renesansu i baroku / L. Ślękowa. — Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1991. — 175 s.
 18. Tufte, V. The Poetry of Marriage. The Epithalamium in Europe and Its Development in England / V. Tufte. — Los Angeles: Borden Pub Co, 1970. — 341 s.
 19. Ulčinaite, E. Literatura okolicznościowa / E. Ulčinaite // Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego: analizy i obrazy / V. Ališauskas [et al.]; pod red. V. Ališauskasa. — Kraków, 2006. — S. 300–315.

Тацяна Аляшкевіч (Мінск)

ПАЭТЫЧНЫ ТВОР ЯК СІНЕРГЕТЫЧНАЕ АДЗІНСТВА

Працэс міждысцыплінарнай інтэграцыі «паглынуў» навуку XX–XXI стст., што прывяло да распаўсюджвання навуковай інфармацыі ў самыя розныя галіны навукі, нават абсалютна няроднасныя. У дадзеным артыкуле робіцца спроба прадэманстраваць, як веды са сферы сінергетыкі трансфармуюцца да сферы паэтыкі, дакладней да фонасемантыкі паэтычнага твору. Для гэтага мэтазгодна, па-першае, выявіць асноўныя ўнутраныя кропкі судакрання паняццйнага апарату сінергетычнай навукі з сістэмай паэтычнага твора, а па-другое, вызначыць, як за кошт фонасемантычнага складніку паэтычны твор набывае статус складанай сінергетычнай сістэмы.

Сінергетыка — навука, прадметам увагі якой выступаюць складаныя сістэмы самага рознага парадку. У навуковых колах існавала мноства спрэчных пытанняў адносна сінергетыкі: лічыць яе асобнай навуковай дысцыплінай альбо міждысцыплінарнай парадыгмай. На карысць міждысцыплінарнага статусу-

су сінергетыкі гаворыць хаця б тое, што яна дазваляе даследаваць прынцыпова розныя класы аб'ектаў, што вывучаюцца рознымі навуковымі дысцыплінамі самастойна. Акрамя таго сінергетыка аперыруе даволі ўніверсальным катэгарыяльным апаратам. У энцыклапедычным слоўніку даецца наступнае вызначэнне сінергетыкі: «Сінергетыка — міждысцыплінарны кірунак, які даследуе складаныя сістэмы, што складаюцца з многіх падсістэм рознай прыроды» [2, с. 967]. Прапанаваны Г. Хакенам тэрмін сінергетыка акцэнтуюе ўвагу на ўзгодненасці ўзаемадзеяння частак пры ўтварэнні структуры як адзінага цэлага [8]. Улічыўшы гэта, можна дапусціць, што сінергетычная парадыгма можа быць ужыта і прыстасавана да сістэмы гуманітэрных навук, у нашым выпадку — да літаратуразнаўчай, а больш дакладней да вывучэння паэтыкі мастацкага твора. Аднак перад тым, як падысці да разгляду асноўных паняццяў сінергетыкі і іх праяўлення ў межах паэтычнай сістэмы мастацкага твора, засяродзім увагу на самім прадмеце сінергетыкі.

Як было згадана вышэй, сінергетыка вывучае **складаныя сістэмы**. І складанасць такой сістэмы пры гэтым разумецца, галоўным чынам, не толькі як наяўнасць у сістэме вялікай колькасці частак, элементаў альбо кампанентаў, якія могуць звязвацца паміж сабой больш ці менш складаным чынам (Хакен лічыць такі падыход да разумення тэрміна «складанай сістэмы» найўным, хоць і не адмаўляе яго: «Розныя галіны навукі даюць нам шматлікія прыклады сістэм, што называюцца складанымі. Адны з іх аказваюцца даволі простымі, у той час як іншыя аказваюцца сапраўды складанымі» [8, с. 18]), але як наяўнасць іманентнага патэнцыялу самаарганізацыі. Паказчык складанасці сінергетычнай сістэмы, лічыць М. А. Мажэйка, выключна дынамічны, пры гэтым ставячы знак роўнасці паміж тэрмінамі «складаная сістэма», «дынамічная сістэма», «сістэма, здольная да самаразвіцця» [4, с. 8].

Разгледзім асноўныя паняцці сінергетыкі і паспрабуем вызначыць, як сінергетычны паняццыйны апарат знаходзіць сваё ўвасабленне ў мастацкім творы і яго паэтыцы.

Да асноўных паняццяў сінергетыкі адносяцца наступныя: першае, паняцце *складанай нелінейнай сістэмы*, якая можа знаходзіцца ў стане ўстойлівасці і няўстойлівасці, а таксама можа падвергнуцца «дэзінгрэсіі» [7, с. 9], інакш кажучы поўнай дэфармацыі альбо разбурэнню. У нашым выпадку, з аднаго боку, непасрэдна сам паэтычны твор і ёсць складаная, нелінейная, шматузроўневая функцыянальна-эстэтычная сістэма, якая «...уяўляе сабой не лінейны ланцужок словаў, што выражаюць адзіны, як бы тэлеалагічны сэнс (“паведамленне” Аўтара-Бога), але шматмерную прастору» [1, с. 388]. Паэтычны тэкст фарміруе ў аўтарскай свядомасці і свядомасці чытацкай складаную неадназначную карціну свету, што надае паэтычнаму тэксту своеасаблівы статус мастацкага тэксту. Усе кампаненты такой сістэмы эстэтычна арганізаваны, маюць мастацкі сэнс, падпарадкоўваюцца мастацкаму заданню. У такой сістэме кожны з узроўняў выступае асобнай часткай, а сама сістэма ўяўляе сабой складана пабудаванае цэлае. Старажытныя грэкі выказвалі думку, што частка заўсёды прасцей цэлага, і толькі вывучыўшы асобна кожную з іх, можна зразумець якасці цэлага. Аднак

цэласны і сістэмны падыход да аналізу пэўнай з’явы ці аб’екта, які практыкуецца ў навуцы апошняга стагоддзя, паказаў, што цэлае валодае якасцямі, якіх не мае ні водная з яго частак. Цэлае адлюстроўвае якасці частак, аднак і часткі адлюстроўваюць якасці цэлага. Нельга сцвярджаць, што цэлае больш складанае за часткі, яно проста іншае. З другога боку, паняцце сінергетычнай складанасці ў адносінах да паэтычнага твора разумецца, галоўным чынам, як *бясконцае сэнсапараджэнне*. Адкуль з’яўляецца такая множнасць тэксту?! На нашу думку, адной з асноўных крыніц сэнсапараджэння ў паэтычным творы выступае яго фонасемантычны ўзровень, пры паўнаўраўнаважаным функцыянаванні кампанентаў якога ўзнікае імпліцытны паэтычны сэнс. Інфармацыя, што канцэнтруецца ў паэтычным тэксце значна перавышае якую-небудзь іншую: нагрузка на кожнае слова, яго змястоўны і фармальны бок узрастае, і эфект, які здзяйсняецца паэтычным тэкстам на нашу свядомасць і падсвядомасць, аказваецца больш вялікім, чым простае ўспрыняцце сэнсавай ідэі тэксту. Гэта і ёсць сінергетычная мадэль паэтычнага тэксту, заснаваная на комплексным яго ўспрыняцці, што ўключае экстралінгвістычную інфармацыю, якую нясе энергія гукаў і гукаспалучэнняў.

На паводзіны складаных нелінейных сістэм аказваюць уплыў так званыя *флуктацыі*, альбо знешнія ўздзеянні на сістэму (другое цэнтральнае паняцце). Заснавальнік тэорыі сінергетыкі Г. Хакен лічыў гэты фактар адным з асноватворных, падкрэсліваючы, што «пад спецыфічным уздзеяннем разумецца такое, якое навязвае сістэме якую-небудзь прасторавую, часавую альбо функцыянальную структуру» [8, с. 29]. Пагаджаючыся з Муратавай, мы лічым асноўнымі флуктацыямі, што ўплываюць на паэтычную сістэму твора наступныя:

— свядомасць аўтара, «паколькі ад талента і лінгвістычнай інтуіцыі паэта залежыць моўная арганізацыя тэксту, у выніку якой адбываецца (ці не адбываецца) самаарганізацыя глыбінных сэнсаў верша» [6, с. 12];

— свядомасць чытача, якая ўспрымае тэкст і пераводзіць яго ў рэчышча сваёй уласнай інтэрпрэтацыі, здзяйсняе яго дэкадзіраванне; — нацыянальны характар і менталітэт;

— «вялікі час» (тэрмін М. Бахціна): «...кожны твор мастацтва вядзе дыялог і з галасамі з мінулага, і ўзбагачаецца новымі сэнсамі ў будучым сваім існаванні» [6, с. 12].

Рэгулююць палажэнне ўстойлівасці ці няўстойлівасці любой з такіх сістэм — *параметры парадку* (order parameters) (Г. Хакен) — гэта трэцяе цэнтральнае паняцце сінергетыкі. У паэтычнай сістэме мастацкага твора такія параметры парадку вылучаюцца як у структуры, так і ў змесце літаратурна-мастацкай формы. Таму, лічым, правамерна іх абазначыць умоўна як параметры структуры і параметры зместу. Так, звярнуўшыся да гісторыі відаў і жанраў, мы выяўляем, што, напрыклад, у зместавай сістэме санета адбыліся пэўныя змены. Напачатку ён быў прыналежнасцю выключна інтымнай лірыкі, але з часам якія-небудзь абмежаванні для гэтай формы верша перасталі існаваць. Альбо, напрыклад, элегія, у якой напачатку выяўляліся толькі смутак, журба, пазней набыла грамадзянскае, сатырычнае гучанне. У дадзеных

выпадках можна гаварыць аб тым, што сістэма адаптавалася да зменаў і якасна не змянілася. Калі звернемся да тэорыі вершаскладання, то заўважым, што тут адбываецца пастаяннае «ваганне эстэтычнай нормы паміж “цвёрдай”, строгай, часам нават жорстка рэгламентаванай формай ці формамі і сродкамі выражэння, як, напрыклад, у паэтыцы класіцызму, і так званымі “свабоднымі” формамі, што з’явіліся ў творчасці першых парушальнікаў канонаў шырока распаўсюджанай у літаратурах розных краін свету — У. Уітмена, Апалінэра, П. Неруды і інш.» [3, с. 21]. У мове, напрыклад, «змена параметраў парадку — гэта змена стандартных, нарматыўных моўных формаў; стандартнасць “ператвараецца” ў нестандартнасць, узуальнасць — у неўзуальнасць, нарматыўнасць — у ненарматыўнасць» [6, с. 13].

Паняцце *крытычнай кропкі* ці *раёну біфуркацыі*, у межах якога палажэнне сістэмы становіцца асабліва няўстойлівым, таксама знаходзіць сваё непасрэднае ўвасабленне ў сістэме паэтычнага твора. Зонай біфуркацыі можа выступаць лексема ці пара лексем, фанетычна нагружаных (кумулююць у сабе «фанетычны» сэнс твора), якія па меры разгортвання ўсяго твора «рассейваюць сваю энергію», што праяўляецца ў паўторы асобных гукаў ці гукаспалучэнняў. Такія камбінацыі гукаў уяўляюць сабой своеасаблівыя кластары, асноўная функцыя якіх стварэнне шматаспектнага гукавобраза (слыхавога, зрокавага, тактыльнага), што, у сваю чаргу, магчыма дзякуючы сінэстэзіі. Па-мастацку арганізаваныя гукі сінтэзуюць усё новыя сэнсы, што ўзнікаюць у нашай свядомасці як пэўныя асацыятыўныя вобразы.

Асноўныя паняцці сінергетыкі, такім чынам, маюць не гранічныя, а ўнутраныя кропкі судакранання з сістэмай паэтычнага твора.

Гісторыя развіцця сінергіі і сінергетыкі як тэрміна і навукі, пачаўшыся ў ХХ ст., усё ж сыходзіць сваімі каранямі ў старажытную Грэцыю. «Сінергія, альбо сінергізм (ад грэч. Synergos — “працаваць разам”, syn — “разам”, ergon — “праца”), — такая з’ява, калі дзве і больш індывідуальныя сілы, энергія, ..., “працуючы разам”, ствараюць эфект больш вялікі, чым сума эфектаў, што ствараюцца імі па асобку» [5, с. 13]. Адпаведна прынцыпу сінергіі, у выніку ўзаемадзеяння ўсіх узроўняў паэтычнай сістэмы твора (змястоўнага, інтанацыйнага, рытмічнага, сінтаксічнага, гукавога і інш.) нараджаецца абагулены паэтычны сэнс, эмоцыя, уражанне, не роўныя «суме сэнсаў», што выражаюцца кожным з такіх узроўняў. Шмат у чым гэта магчыма дзякуючы гукавому, фонасемантычнаму складніку. Мова паэтычнага твора ўпарадкавана па пэўных прынцыпах: маючы на мэце мастацкую выразнасць, у процівагу практычай мове, яна вядзе сябе як дысіпатыўная сістэма: «рассейванне сэнсу адбываецца накшталт расейвання энергіі» [4, с. 76]. Вядома, што гукавыя спалучэнні, асобныя гукі ці гукакомплексы ў творах паэзіі ўяўляюць сабой не проста набор фанемаў са сваімі якасцямі, а выступаюць функцыянальнымі элементамі паэтычнага твора, узаемадзеянне якіх стварае фонасемантычны кантэкст, гукавобраз, асацыятыўнае поле, «надрадкавы» сэнс (найперш гэта тычыцца гукаперайманняў). Шматфункцыянальная прырода гука (эуфанічная, сімвалічная, эмфатычная (лагічнае вылучэнне слова ў тэксце), філасофска-эксплікацыйная (вытлумачальная) функцыянуе ў паэтычным тэксце

па законах сінергетыкі. Безумоўна, пад уздзеяннем моўных і псіхалагічных законаў ва ўспрыманні чытача паэтычны твор паўстае як прадмет слоўнага мастацтва, гукасэнсавая ўпарадкаванасць якога з'яўляецца аўтаматычным стылістычным прыёмам. Акрамя таго, эксплікацыя вобразна-гукавых сродкаў — гэта пераважна аперацыянальны прыём, якім даволі рэдка карыстаецца звычайны чытач. Аднак пры належнай інтэрпрэтацыі паэтычных фігур (у шырокім значэнні), а таксама «фонасемантычных фігур», мы можам разглядаць з'яўленне сэнсу, «як узнікненне новай якасці сістэмы, альбо, інкш кажучы, як саманараджэнне сэнсу» [8, с. 43]. Ідэя залежнасці макраструктуры (макрасэнсу) тэкста ад працэсаў, што маюць месца на ўзроўні складаючых яго элементаў (мікраўзроўні) сугучна сінергетычнай парадыгме. Гукавы ўзровень паэтычнага твора выступае яго мікраўзроўнем, ад арганізацыі якога цалкам залежаць якасці ўсёй сістэмы. Фанетычныя адзінкі паэтычнага тэксту могуць не толькі значна дапаўняць сэнсы, што выражаюцца адзінкамі моўнай прасторы паэтычнага тэксту, аднак і генерыраваць новыя.

Паэтычны твор — гэта адзінае цэлае і ў той жа час гэта множнасць узаемазвязаных і ўзаемазалежных узроўняў-сістэм. Кожная сістэма, у нашым выпадку фонасемантычная, утрымлівае глыбінныя сэнсы, «што непасрэдна не назіраюцца і ўяўляюць сабой сукупнасць унутрытэкставых нелінейных адносінаў і працэсаў» [6, с. 12]. Фонасемантычныя элементы маюць унікальныя якасці: фанемы пры ўзаемадзеянні ствараюць штосьці большае, чым проста гукаспалучэнні; яны выступаюць энергетычным патэнцыялам, пры нагнятанні якога ўтвараюцца фонасемантычныя рады, якія прыводзяць усю сістэму паэтычнага твору да працэсу сэнсапараджэння.

Літаратура

1. Барт, Р. Смерть автора / Р. Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. — М.: Прогресс, 1989. — 616 с.
2. Большой энциклопедический словарь. — 2-изд. — М.: АСТ: Астрель, 2008. — 1247 с.
3. Кабаковіч, А. К. Беларускі свабодны верш / А. К. Кабаковіч. — Мінск: Навука і тэхніка, 1984. — 175 с.
4. Можейко, М. А. Становление теории нелинейной динамики в современной культуре / М. А. Можейко. — Мінск, 1999. — 297 с.
5. Молчанова, Г. Г. Синергия как основной типобразующий параметр современного языка и межкультурных инноваций / Г. Г. Молчанова // Вестник Московского университета. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2006. — № 4. — С. 9–21.
6. Муратова, Е. Ю. Лингвосинергетика поэтического текста / Е. Ю. Муратова. — М.: Инфра-М, 2012. — 218 с.
7. Пиотровский, Р. Г. Синергетика текста: учебн. пособие / Р. Г. Пиотровский. — Мінск: МГЛУ, 2005. — 156 с.
8. Хакен, Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. — Л.: КомКнига, 2005. — 248 с.